

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ

Филолошко-уметнички факултет Крагујевац
СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ
Зборник радова са X међународног научног скупа
одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу
(23–25. X 2015)

Књига II

ROCK 'N' ROLL

Уређивачки одбор

Радомир Томић, редовни професор (декан)
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
др Милош Ковачевић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
др Драган Бошковић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
др Бранка Радовић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
др Сања Пајић, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
др Анђелка Пејовић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
др Владимир Поломац, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
др Никола Бубања, доцент
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
др Часлав Николић, доцент
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
др Мирјана Мишковић Луковић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
др Катарина Мелић, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
др Персида Лазаревић ди Ђакомо, редовни професор
Универзитет „Г. д Анунцио”, Пескара, Италија
др Ала Татаренко, ванредни професор
Филолошки факултет Универзитета „Иван Франко”, Лавов, Украјин
др Зринка Блажевић, ванредни професор
Филозофски факултет, Загреб, Хрватска
др Миланка Бабић, ванредни професор
Филозофски факултет, Универзитет Источно Сарајево, Босна и Херцеговина
др Михај Радан, редовни професор
Факултет за историју, филологију и теологију, Темешвар, Румунија
др Димка Савова, редовни професор
Факултет за словенску филологију, Софија, Бугарска
др Јелица Стојановић, редовни професор
Филозофски факултет, Никшић, Црна Гора

Уредници

др Драган Бошковић, редовни професор (одговорни уредник)
др Часлав Николић, доцент

Рецензенти

др Душан Иванић, редовни професор (Београд)
др Александар Јерков, редовни професор (Београд)
др Драган Бошковић, редовни професор (Крагујевац)
др Богуслав Зиелински, редовни професор (Познањ, Пољска)
др Душан Маринковић, редовни професор (Загреб, Хрватска)
др Роберт Ходел, редовни професор (Хамбург, Немачка)
др Ала Татаренко, ванредни професор (Лавов, Украјина)

---

*Издавање овог зборника подржало је
Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије*

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ
Зборник радова са X међународног научног скупа
одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу
(23–25. X 2015)

Књига II

ROCK 'N' ROLL

Крагујевац, 2016.

Predrag R. MILIDRAG¹
 Univerzitet u Beogradu
 Institut za filozofiju i društvenu teoriju²
 Beograd

NEO I AGENT SMIT KAO SVETSKOISTORIJSKE LIČNOSTI TRILOGIJE MATRIKS

U članku se filmska trilogija *Matriks* tumači na zaleđu Hegelove filozofije istorije. U prvom delu analizira se lik Nea i pokazuje da se na izbor koji pred njega postavlja Arhitekta ne mogu primeniti Kantova moralna načela, ali može Hegelovo objašnjenje uloge strasti u svetskoistorijskim pojedincima. U drugom delu pokazuje se da je lik Agenta Smita objašnjiv prisustvom hegelovskog svetskog duha koji upravlja istorijom, u filmu to je splet Arhitekta-Proročica. Treći deo otkriva hegelovski proces napretka svesti o slobodi kroz preobražaj pojma slobode kod Nea i spleta Arhitekta-Proročica, što vodi hegelovskom priznanju prava ljudi na slobodu. Na drugoj strani je Agent Smit, kod koga nema takvog procesa i koji zato na kraju biva uništen.

Cljučne reči: Matriks, Hegel, Kant, filozofija istorije, Neo, Agent Smit, kategorički imperativ

Ni posle sedamnaest godina od premijere prvog filma (1999), trilogija *Matriks*³ sestara Vačauski (Wachowski) ne prestaje da inspiriše duhove, u filozofiji, studijama kulture, filmskoj umetnosti. S obzirom na činjenicu da su sestre scenario pisale pet godina i da je bilo 14 njegovih verzija, što samo za sebe „govori tomove“ o ozbiljnosti njihovog rada, nimalo ne čudi što se u trilogiji jasno vidi prisustvo veoma različitih misaonih tradicija, kako istočnjačkih tako i zapadnjačkih: platonizam prvog dela, hegelovska borba za priznanje kao lajt-motiv cele trilogije,⁴ mozgovi u tegli Hilarija Patnama (Putnam), postmoderna i Bodrijar (Baudrillard), da pomenemo samo najočiglednije.

U ovom ću se tekstu usredsrediti na pokušaj da protumačim ulogu i dela dva glavna lika u trilogiji, Nea i Agenta Smita, na zaleđu hegelovske filozofije istorije. Pokušaću da pokažem da se i na jednog i na drugog vrlo lako da primeniti Hegelovo (Hegel) razumevanje uloge pojedinaca u svetskoj istoriji, da se bez problema može pokazati prisustvo hegelovskog svetskog duha koji upravlja istorijom, ponuditi objašnjenje zašto, iako obojica bivaju uništeni kao pojedinci, Neo ipak ostvaruje svoj cilj, ali i kako se sami likovi menjaju, kako uče i kako se obrazuju. Ne znamo mnogo o tome koje su izvore koriste sestre Vačauski kada su pisale scenario, ali zasigurno znamo da jesu

1 milidrag@instifdt.bg.ac.rs

2 Tekst je nastao u okviru projekta Instituta za filozofiju i društvenu teoriju koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije pod brojem 179049.

3 Izrazom „matriks“ označavam sam virtualni svet; pošto gledamo događaje u šestoj verziji tog sveta, početno slovo je malo. Kao „Matriks“ označavam filmsku trilogiju, a „*Matriks*“ se odnosi na prvi film. Dijalozi će biti citirani prema rednom broju filma (I, II, III), iza čega sledi sat, minut i sekunda njihovog početka i, po potrebi, minut i sekunda njihovog kraja. Podaci o filmovima i tekstovima scenarija nalaze se na kraju teksta.

4 Ko je filozof i gledao je trilogiju, a hegelovsku borbu za priznanje u njoj nije video treba da vrati diplomu, jer ne vredi da ponovo gleda film!

čitale i Hegela,⁵ a iz same trilogije sasvim je jasno da su shvatile ulogu koju ima rad u procesu obrazovanja duha, jer likovi u trilogiji *rade*, neprestano *rade* i taj rad menja njih i njihov svet. Likove u trilogiji ne menja refleksija o stvarnosti, kao u drugim „filozofskim“ filmovima,⁶ samorefleksija ili dijalog s drugim (ljudskim) bićima, već ih menja mukotrpan rad i sukobi, čime menjaju i sebe i svoje okruženje, rizikujući pritom svoj život i živote bližnjih. Zato su filozofske ideje u *Matrisku* delatne, a ne verbalne. Upravo zbog tog izvorno hegelovskog momenta, rada, trilogija *Matriks* jeste i dobar akcioni i dobar filozofski film. Mogili bismo napraviti još jedan korak: „Filozofi su samo različito tumačili svet. Radi se o tome da se on promeni“, kaže Marks (Marx) u 11. tezi o Fojerbahu. Tvrdim da su isto to imale na umu i sestre Vačauski.

Moralnost i ropstvo – kritika Kanta

Kada je Neo u pitanju, njegovo ime, Neo/nov ukazuje na važna pitanja: po čemu je on nov, po čemu je nov šesti Neo, jer u filmu gledamo događaje iz šeste verzije matriksa? Da li je on nov od početka, da li postaje nov tokom filma, da li postoji mesto u filmu na kojem se vidi njegov *novum*?

Da li je Neo nov u prvom delu trilogije? Kako se završava prvi deo? Neo je savladao „telesna“ ograničenja duha u virtualnom svetu, oslobodio je duh, ali ništa više: njegova je sloboda samo sloboda u matriksu, sloboda duha u samom sebi koja ne proizvodi posledice u stvarnom svetu. Duh jeste slobodan, ali čovek/Neo i dalje nije ospoljen, potvrđen u toj svojoj slobodi, jer, govoreći u kategorijama trilogije, ta sloboda nije i sloboda tela, sloboda u stvarnom svetu; ona je tek virtualna. Osim toga, Neovo poimanje slobode na kraju prvog dela ne razlikuje se od poimanja ostalih probuđenih, naime da nema slobode bez uništenja mašina.⁷

Neo jeste slobodan *od* matriksa, ali je i dalje slobodan samo *u* matriksu, matriks je kao takav za njega i dalje datost.⁸ Hegel bi rekao da je tek u Neu uistinu ponovo sinula svest o slobodi ljudskog duha. Zato Neo u matriksu može raditi „šta god mu je *volja*“. No, sve dok je reč samo o svetu matriksa, sloboda (volje) samo je pojam slobode (ili u najboljem slučaju samovolja), a da bi postala istinska sloboda, mora se potvrditi i u stvarnom svetu.⁹ Na kraju prvog dela napredak je postignut, čovek je stekao svest o

5 U jednom od svega nekoliko javnih očitovanja o trilogiji Lana Vačauski najčešće pominje upravo Hegela. Na osnovu tog intervjua teško je proceniti ozbiljnost njihovog čitanja i studiranja Hegela, ali reklo bi se da su glavni filozofski momenti bili autorima jasni, i to ne isključivo na laičkom nivou; up. Willber (internet).

6 Da ostanemo u domenu SF žanra, kod Tarkovskog (Тарковский), na primer, u *Solarisu* (1972). Samo da bude jasno, rečeno ne znači da su to manje „filozofski“ filmovi ili da su bilo šta „manje“ od *Matriksa*.

7 „Dok god matriks postoji ljudska rasa *nikad* neće biti slobodna“ (I 0.43.48) kaže Morfeus, tvrdeći u nastavku scene da je to jednako kraju rata. Na samom kraju prvog dela, obračunajući se mašinama preko telefona, Neo kaže: „Prekinuću telefonsku vezu, a onda ću pokazati ovim ljudima ono što vi ne želite da vidite. Pokazaću im svet bez vas. Svet bez pravila i kontrola, bez granica i ograničenja“ (I 2.08.18).

8 „Sloboda u misli ima samo čistu misao za svoju istinu, koja nije ostvarena u životu, ispunjena životom, te, dakle, predstavlja takođe samo pojam slobode, a ne samu živu slobodu. ... Ali kao apstrakcija koja se ovde odvaja od raznolikosti stvari, pojam nema u samom sebi nikakve sadržine, već ima neku *datu* sadržinu. Dakako, svest, zamišljajući neku sadržinu, ona je time iskorenjuje kao neko tuđe biće; ali pojam je određeni pojam, i ta njegova određenost jeste ono tuđe koje on ima u sebi“, *Fenomenologija duha*, *Samosvest, Sloboda samosvesti, Stoicizam* (Hegel 1986: 122).

9 „Princip, tako i načelo, zakon jest nešto unutrašnje, što kao takvo, koliko god je ono u njemu i istinito, nije potpuno zbiljsko. ... Za zbilju mora pridoći još jedan drugi moment, a to je činjenje, ostvarivanje, dok je njihov princip volja, djelatnost čovječja uopće. ... Djelatnost koja ih pokreće i stavlja u bitak jesu čovječja potreba, nagon, nagnuće i strast“ (Hegel 1966: 27), i to je ono što će pokrenuti i šestog Nea, kako ćemo videti u nastavku.

slobodi i slobodu u mišljenju, ali se odnos koji je na delu između mašina i ljudi nije promenio, jer ljudi su i dalje robovi, a mašine gospodari. Usput, uvođenje slobode volje objašnjava nam i zašto Morfeus nestaje iz priče; nestaje zato što je filozof antike koji ne zna šta bi radio s konceptom slobodne volje, što veruje u proročanstva i sudbinu, što je vezan za određenja koja su spoljašnja samom duhu.¹⁰

Dakle, da li je Neo nov na kraju prvog dela? Naravno da nije i to potvrđuju same autorke: Neo nije nov u *Matriksu*, jer sve što je on postigao, postiglo je i njegovih prethodnih pet verzija u ranijim verzijama matriksa. Zahvaljujući duhovnim vežbama u prvom delu, u drugom delu Neo je uspeo da oslobodi volju od dominantnog uticaja tela, njegov je duh slobodan od opirođenih predubeđenja o tome šta je moguće a šta nemoguće u matriksu i takav Neo, Neo sa slobodnom voljom, ulazi u apsolutno najvažniju scenu cele trilogije, razgovor s Arhitektom.

Neov dijalog s Arhitektom prebogat je idejama, no, da bismo videli zašto je Neo nov, biće dovoljno pogledati njegov ishod.¹¹ Na kraju dijaloga Neo stoji pred izborom pred koji ga stavlja Arhitekta: ako odabere desna vrata, spasava čovečanstvo od istrebljenja, po cenu gubitka Triniti, ako odabere leva, spašava Triniti, ali čovečanstvo biva uništeno. Neo bira leva vrata i spas Triniti po cenu istrebljenja čovečanstva. Po toj svojoj odluci Neo jeste nov, jer nijedna od njegovih pet prethodnih verzija nije odabrala pokušaj spasa Triniti. To znamo jer Arhitekta kaže da će Zajon biti uništen i šesti put, ali će čovečanstvo biti spaseno.

Arhitekta je uveren da zna šta će Neo izabrati: Zajon i čovečanstvo. Proročica je takođe uverena da zna: isto Zajon i čovečanstvo.¹² No, šesti Neo bira spas Triniti. Zašto su ovog puta Arhitekta i Proročica pogrešili? Zašto su pogrešno procenili šestog Nea? Pre nego što pokušamo dati odgovore na ta pitanja, posmotrimo Neov izbor iz perspektive moralnosti njegove odluke i primene Kantovog (Kant)¹³ kategoričkog imperativa.

Da li je Neo uopšte mogao „moralno“ postupiti u ovoj situaciji? „Radi tako da maksima tvoje volje može poslužiti kao princip sveopšteg zakonodavstva“, glasi Kantov kategorički imperativ. Primenimo ga na situaciju. Spas čovečanstva se može postaviti kao princip sveopšteg zakonodavstva, to je dužnost koju zapoveda um, ljudska svest i savest. Takođe, izbor spasa žene koju volimo ne može nikako biti postavljeno kao princip sveopšteg zakonodavstva, jer je sam motiv za delanje empirijski i partikularan, zavisi od dotične osobe, od dotične žene, od dotične situacije, a ne od umno postavljениh principa, te, otud, ne može biti sveopšti zakon. Dakle, rezultat primene ove verzije kategoričkog imperativa na situaciju govori nam da Neo nije moralno postupio jer je izabrao da ga odredi ljubav, a ne dužnost.

Pritom, tu je i još jedan aspekt. Naime, Arhitekta kaže da će, ukoliko odabere spas Zajona, iz matriksa moći uzeti određeni broj ljudi i obnoviti nastambu probuđenih, time „resetovati“ matriks, doneti mu stabilnost, i tako zapravo potvrditi ropski položaj čovečanstva. Dakle, *postupajući moralno, prethodnih pet verzija Nea zapravo su iznova potvrđivale ljudsko ropstvo*. Prethodnih pet verzija rukovodile su se moralnim prin-

10 „Nema slučajnosti. Nismo došli slučajno ovamo. Ne verujem u slučajnosti. ...ne vidim slučajnost. Vidim providenje. Vidim svrhu. Verujem da nam je sudbina biti ovde. To je naš usud“, kaže Morfeus (II 1.37.34–38.01). Isto to izriče i program Meroving, samo s drugog aspekta, naime da ništa ni namerno ni slučajno, već nužno, up. II 1.03.18. Nešto slično kaže i agent Smit, up. II 0.50.35; vrtićemo se na to kod Smita.

11 Naprosto nemamo dovoljno prostora da ga analiziramo.

12 „– Moram izabrati hoće li ona živeti ili umreti? – Ne, to si već izabrao. Sad to moraš shvatiti“ (II 0.46.57) ili, malo kasnije, „– Šta ako ne uspeje? – Zajon će pasti. ... Spasićeš Zajon dođe li do Izvora“ (II 0.47.27–47), kaže mu ona a *potpuno isto* kasnije u filmu reći će mu i Arhitekta.

13 Up. Kant 1979: 54.

cipom i dužnošću i usred tog moralnog delanja zapravo činile najnemoralniju stvar, potvrđivale su ropski položaj ljudi. To je neminovna posledica ovakvog izbora. Već nam to ukazuje da nešto nije u redu s primenom moralnih načela na situaciju u kojoj se našao Neo.

Celu stvar čini nam jasnijom primena druge verzije kategoričkog imperativa, one koja se pojavljuje samo u *Zasnivanju metafizike morala*: „Postupaj tako da ti čoveštvo u svojoj ličnosti kao i u ličnosti svakog drugog čoveka uvek upotrebljavaš u isto vreme kao svrhu, a nikada samo kao sredstvo“. ¹⁴ Ukoliko primenimo ovu verziju kategoričkog imperativa na Neovu situaciju, dobijamo nešto neočekivano: *ma šta odabrao*, Neo ne postupa moralno, jer u oba slučaja on „čoveštvo“ nekog čoveka mora upotrebiti isključivo kao sredstvo: ukoliko se opredeli za spas čovečanstva, on Triniti upotrebljava kao sredstvo, a ako odabere nju, onda celo čovečanstvo postaje sredstvo za njen spas!

Ovakav ishod ukazuje nam na barem dve stvari. Prvo, „sloboda volje“ je ponajpre iluzija slobode, jer izbora zapravo nema pošto nije moguće postupiti moralno. Iz toga sledi da, drugo, cela situacija jeste izvanmoralna, da se na nju uopšte ne mogu primeniti moralna merila, jer, kao što smo videli, ma šta odabrao Neo *ne može* postupati moralno, odnosno, s obzirom na prvu formulaciju kategoričkog imperativa, ukoliko ipak postupa moralno (pet prethodnih verzija) onda ponovo postupa nemoralno, jer obnavlja ropski položaj ljudske rase.

Prethodnih pet verzija Nea odabralo je spas čovečanstva, odnosno njihova odluka i delanje bili su motivisani isključivo moralnim principima, „višim“ interesima, dužnostima prema ljudskoj rasi (ili tvrdnjama Proročice). Možemo imati razumevanja za prethodnih pet verzija i njihovu nespремnost da rizikuju žrtvovanje celog čovečanstva da bi spasili ženu koju vole; moramo se zapitati šta bismo mi sami odabrali. No, oni *nisu postizali cilj*, oslobođenje ljudi i kraj rata: ma koliko birali „pravu stvar“, „ispravno“ i „moralno“ postupali, oni su bili neuspešni i iznova su potvrđivali ropski položaj čovečanstva. Određivanje Neove volje u skladu s kantovskim „principom sveopšteg zakonodavstva“ svaki put je vodilo obnavljanju ropstva. Šesti Neo odlučio je da „ne bude“ „moralan“, okončavši time rat.

Arhitekti je savršeno jasno šta je to drugačije kod šestog Nea: „Dok su drugi to iskušavali na jedan vrlo opšti način, tvoje iskustvo je mnogo određenije. Što se tiče... ljubavi“ (II 1.56.08). Šestog Nea je odredio vlastiti, vrlo konkretan i vrlo ličan momenat, ljubav, „dužnost“ prema ženi koju voli, a ne apstraktno osećanje dužnosti prema ljudskom rodu, moralnom zakonu itd.

Da iskažemo sve to i na jedan slobodniji način, Arhitekta i Proročica nisu čitali Hegela: ništa se veliko u istoriji nije dogodilo bez strasti. „Dva su momenta koja ulaze u naš predmet: jedan je ideja, drugi su ljudske strasti“, zato što „[s]vrha za koju ja treba da budem djelatatan mora na svaki način biti i moja svrha ... To je ono beskonačno pravo subjektivno da on u svojoj djelatnosti i radu sebe samoga nalazi zadovoljenoga“, (Hegel 1966: 29, 27–28) „jer individuum je ono što opstoji, a ne čovjek uopće, jer taj ne egzistira nego određeni čovjek“ (isto: 29).

Sestre Vačauski sve to dobro razumeju, jer, još jednom: „Drugi to osećaju na opšti način. Tvoja su iskustva više određena što se tiče... ljubavi“. Neo voli Triniti i ne oseća ljubav „na opšti način“, to i nije ljubav jer ne postoji „čovjek uopće“. Takav koncept ljubavi mogu imati samo mašine (intelektualna ljubav prema Bogu?). Drugim rečima, ovaj se Neo zasigurno razlikuje od prethodnih svojih verzija barem po tome što „ludo voli“ Triniti, toliko da ta ljubav odnosi prevagu nad opštim ciljevima spasa čovečan-

¹⁴ Kant 1981: 74.

stva, jer „[d]jelatnost koja ih [principe] pokreće i stavlja u bitak jesu čovječja potreba, nagon, nagnuće i strast. Do toga da nešto ostvarim i dovedem do bitka, meni je mnogo stalo, ja moram biti kod stvari, ja hoću da izvršenjem budem zadovoljen. Svrha za koju ja treba da budem djelatna mora na svaki način biti i moja svrha; ja pri tomu ujedno moram zadovoljiti svoju svrhu, pa makar ta svrha za koju sam djelatna imala još i mnoge druge strane s kojih me se ona ništa ne tiče“ (Hegel 1966: 27–28). Zahvaljujući „određenijem iskustvu ljubavi“, iskustvu subjektivnosti i samoodređenja,¹⁵ šesti Neo uspeo je da svoj duh korenito oslobodi od odlučujućeg uticaja spoljašnjih faktora (Proročica, Arhitekta) i upravo rukovodeći se svojim vlastitim „interesom“, spas žene koju voli, on je uspeo da učini nešto i na opštem planu. Sebično i „nemoralno“? Vrlo verovatno. Uspešno? Apsolutno! Ponovo Hegel: „[I]z svjetske povijesti djelovanjem ljudi uopće proizlazi još nešto drugo, a ne samo ono za čim oni teže i što postižu, ne samo ono što neposredno znadu i hoće. Oni ispunjavaju svoj interes, ali osim toga nastaje još nešto, što također leži u tome, ali što nije ležalo u njihovoj svijesti i u njihovoj namjeri“ (Hegel 1966: 33).

I Neo je pokazao da je cela dilema koju, ne zaboravimo, pred njega postavljaju programi (Arhitekta i Proročica) uistinu lažna,¹⁶ jer događaji će pokazati da odabiranjem Triniti umesto spasa čovečanstva Neo istovremeno i spašava Zajon i uspeva da okonča rat ljudi i mašina i prisiljava mašine da priznaju ljudima pravo na život izvan matriksa.

Bilo kako bilo, jasno je da, odlučujući se za spas Triniti, Neo postaje nov, postaje subjekat odnosa čovek–mašine. On je nov jer je takvom odlukom direktno uticao na evolutivni tok razvitka matriksa, doveo je do njegove reevolucije. Zato je Neo svetsko-istorijski pojedinac: „To su oni veliki ljudi u povijesti čiji vlastiti partikularni ciljevi sadržavaju supstanciju, koja je volja svjetskog duha. ... Veliki su ljudi hotjeli da bi sebe zadovoljili, a ne druge“.

Transcendentne svrhe svetskog duha

Osim sagledavanja istorije Matriksa kao hegelovskog napretka svesti o slobodi, gde je prvo jedan slobodan, potom nekolicina i na kraju svi, a što je belodano put ove filmske trilogije, i osim značaja svetskoistorijskih pojedinaca, u trilogiji Matriks srećemo i treću konstitutivnu ideju Hegelove filozofije istorije, pojam svetskog duha. Kod Hegela je to impersonalizovana „logika pojma“ koja se razvija u formi razvitka svesti o slobodi i pokreće svetsku istoriju, dočim je u Matriksu reč o personifikovanom spletu Arhitekta-Proročica.¹⁷ Njihovo prisustvo ne može nam pokazati Neo, jer je čovek i pretpostavka je da je slobodan; no, tu je Agent Smit.

U drugom delu trilogije, u sceni nakon Neovog razgovora s Proročicom, kada se zajedno s mnogobrojnim svojim kopijama sukobljava s Neom, Smit nam govori o tome da je „bio prisiljen stati, prisiljen odbiti poslušnost. Promenio sam se ... novi čovek, očito slobodan“.¹⁸ Kako to razumeti?

15 Kangrga pokazuje da je baš ljubav za Hegela „specifični momenat modernog ... senzibiliteta koji u tom suvremenu liku nije poznat prošlim historijskim razdobljima“ (Kangrga 1983: 389, vidi i 389–412). Za ljubav kod Hegela, vidi „Skice o religiji i ljubavi“, u Hegel 1982: 185–190.

16 Da je tako, videli smo primenjujući Kantov kategorički imperativ na situaciju.

17 Razlog da njih imenujemo kao splet i posmatramo ih kao celinu, osim toga što su u pitanju veštačke inteligencije, daje nam i sam Arhitekta u razgovoru s Neom: „Ako sam ja otac matriksa, ona mu je bez sumnje majka“ (II 1.49.01).

18 „Ubio sam vas, g. Anderson, gledao kako umirete. S izvesnim uživanjem, mogu dodati, a onda se nešto dogodilo. Nešto za šta sam znao da je nemoguće, ali se ipak dogodilo. Uništiti ste me, g. Anderson. Znao sam pravila i šta treba da činim, ali nisam. Nisam mogao. Bio sam prisiljen stati, prisiljen odbiti

Zašto je bio „prisiljen stati“, prisiljen odbiti poslušnost? Poslušnost prema kome, prema komandnim linijama programa koji ga čini, prema svojim tvorcima, prema vlastitoj svrsi? Ne treba prevideti da Smit govori u pasivu „bio prisiljen“; bio prisiljen na slobodan čin? Ili je možda obrnuto: bio prisiljen na neslobodni čin? Da li je i za Smita sloboda samo spoznata nužnost, kakva je za Spinozu (Spinoza) ili Hegela? Iako donosi dodatne probleme, jer naizgled tvrdi nešto sasvim suprotno, nastavak Smitovog govora krije i neke, hegelovske puteve ka odgovorima: „No, kao što znate, izgled može varati, što me vraća na razlog zašto smo ovdje. Nismo ovdje zato što smo slobodni već zato što nismo. Nema bežanja od razuma, poricanja svrhe, jer, kao što obojica znamo, bez svrhe ne bismo ni postojali. [Smitove kopije:] Svrha nas je stvorila. Svrha koja nas povezuje. Svrha koja nas podstiče. Koja nas vodi. Koja nama upravlja. Svrha je ta koja nas određuje. Svrha koja nas sputava. [Smit:] Ovdje smo zbog vas g. Anderson, da vam uzmemo ono što ste vi pokušali uzeti od nas. Svrhu“ (I 50.28–51.11).

Baš ove Smitove reči otkrivaju nam da Matriks ima i trećeg subjekta događanja, Smitovog tvorca i tvorca celokupnog matriksa. Naravno, reč je o spletu Arhitekta-Proročica. Smit je program i za njega pretpostavka o slobodi zasigurno ne može važiti, pa sve promene kod njega moramo svesti na neposredni delotvorni uzrok njegovih dela, komandne linije programa, i na njemu samom transcendentni svrhovni uzrok, postavljen od njegovog tvorca, te ukoliko se ipak pojavi nekakva sloboda ona samo i jedino može biti data. Kako se to može razabrati iz Smitovih reči?

Naime, dok u prethodnom citatu Smit kaže da je sada „očito slobodan“, u nastavku tvrdi da nema slobode, nema bežanja od svrhe, od razuma (*reason*) ili, još bolje, od razloga (*reason*), jer govori o svrhama.

Nakon sukoba s Neom on postaje slobodan, virus. Međutim, on je bio „prisiljen stati“, „prisiljen odbiti poslušnost“, to su apsolutno ključne tvrdnje! Ako je bio prisiljen na slobodu, istom je bio prisiljen da postane virus. Ukoliko je ipak bio prisiljen na neslobodu, takođe je bio prisiljen da postane virus. Nešto je drugo stvorilo verziju 2.0 Agentu Smita, nakon sukoba s Neom na kraju prvog dela, takođe s nekakvom svrhom. Zbog toga se i njegova sloboda mora sagledavati u kontekstu njemu predodređenih svrha, sama sloboda na koju je primoran služi postizanju njegove inherentne, *unapred postavljene svrhe kao virusa* i ta svrha više nije biti dobar agent sistema...

Ako postoji transcendentna svrha, a postoji kod Smita zasigurno, postoji i plan koji je u njenoj osnovi; ako postoji plan postoji i um koji ga je stvorio; u Matriksu je taj um personifikovan u spletu Arhitekta-Proročica. Njihov um vlada svetom Matriksa. Taj splet stvorio je matriks. Znamo da mu je cilj stvoriti uravnoteženi matriks i znamo da je ovo šesti pokušaj uravnoteženja; u tome mu vrlo aktivno pomaže Proročica. *I Smit i Neo ostvaruju njihovu promisao, njihov plan, šesti put.*¹⁹

Ovu tezu, smatram, potkrepljuju Arhitektine reči u razgovoru s Neom, jer je ista stvar na delu i kod Nea: „Tvoj život je zbir ostatka neuravnotežene jednačine svojstvene programiranju matriksa. Proizvod si anomalije koju, uprkos iskrenom trudu, nisam uspeo da eliminišem iz inače matematički preciznog sklada. Iako ga savesno izbegavam, problem *nije neočekivan, te, otud, ni izvan kontrole* što te je na kraju neizbežno dovelo ovamo“ (II 1.46.30–58).

Dva momenta ovde privlače pažnju. Prvo, to da je Neo proizvod anomalije, on sam jeste anomalija sistema. Drugo, Arhitekta tvrdi da ceo problem koji izaziva Neo

poslušnost. I sada sam ovdje zbog vas, g. Anderson. Zbog vas više nisam agent ovog sistema. Promenio sam se, isključen sam. Novi čovek takoreći, poput vas, očito slobodan“ (II 00.49.11–50.20).

19 O tumačenju postupaka spleta Arhitekta-Proročica iz perspektive jedne teodiceje, up. Milidrag 2014: 105.

nije izvan kontrole, da je i sam Neo kao anomalija deo plana. Potvrda za to jeste to što je reč o šestom matriksu i šestom Neu; i njegova je sloboda kontrolisana, uračunata u plan.²⁰ Ako važi za Nea, onda to još i više mora važiti za agenta Smita: on ne može biti ništa drugo do još jedna anomalija, pod još većom kontrolom, jer je stvoren od spleta Arhitekta-Proročica.²¹ Slobode Nea i Agentu Smita dopuštene su ne bi li se postigao cilj – uravnoteženi matriks – te se i jedan i drugi pojavljuju kao agenti, kao delatnici uma koji vlada matriksom i koji ih koristi zarad svojih ciljeva, bili svesni toga ili ne.

Napredak svesti o slobodi

Rezultat sukoba Nea i Agentu Smita u Matriksu jeste njihova propast, ali i postizanje mira, nekakvo uravnoteženje matriksa, čime je ostvaren plan Arhitekta-Proročice. Taj splet koristi Smitov interes da zavlada matriksom i svetom mašina, te koristi Neoov interes da spase Trinitu i da oslobodi ljude, a sve zarad postizanja ravnoteže koja bi omogućila opstanak mašina, a ljude održala u ropstvu; no, kao što ćemo videti, ravnoteža matriksa ima svoju cenu koju mašine i veštačke inteligencije moraju da plate. Sada je važno da su i Smit i Neo samo sredstva ostvarivanja plana,²² oni ulaze u sukob, menjaju se, bivaju uništeni i menjaju odnos probuđenih i veštačkih inteligencija; rezultat je ravnoteža, okončanje rata i priznanje probuđenima prava na život izvan matriksa.

I na kraju, iako obojica bivaju uništeni, Neo ostvaruje svoj cilj, a Smit ne. Zašto? Ispunjavaju li Smit i Neo njima samima transcendentnu svrhu, postavljenu planom Arhitekta-Proročice? Zašto Smit ne uspeva da ostvari svoje ciljeve, zašto ne pobeđuje, šta ostaje od Agentu Smita? Kakva je razlika u njihovim ciljevima? Da li su ti ciljevi po nečemu slični?

Sloboda. Svi je žele. Morfeus hoće da oslobodi ljude od matriksa, Šifrant hoće da se oslobodi od stvarnog sveta (da ne kažemo: da se oslobodi od slobode), Agent Smit hoće da oslobodi mašine i veštačke inteligencije od probuđenih i hoće sebe da oslobodi od matriksa, Neo hoće da oslobodi čovečanstvo od svih odnosa „u kojima je čovek poniženo, ugnjeteno, napušteno, prezreno biće“.²³ Kako Smit, a kako Neo poima slobodu?

Za Smita sloboda je samovolja, on ne pokušava ništa drugo do da svoju volju uzdigne na nivo opšteg principa, što kao posledicu ima ukidanje (slobode) svih drugih i on to želi od početka do kraja filma. Videli smo kakav bi bio Smitov svet – vrlo dosadan, jer bi u njemu postojao samo Smit. U jednom trenutku, neposredno pre razgovora Nea s Arhitektom, na Neovo pitanje šta hoće, Smit odgovara: „Još nisi shvatio? ... Želim isto što i ti. Želim sve“ (II 1.42.23–35); to znači vlast nad celim svetovima. To je njegov

20 S obzirom na izbor šestog Nea, očito samo delimično. Mašine nisu predvidele da bi neko mogao da odabere spas žene koju voli, a ne čovečanstva.

21 Verovatno samo od Arhitekta, ali pošto ne znamo njihov tačan odnos i njihov pojedinačni doprinos događanjima u matriksu nećemo pogrešiti ako splet imenujemo kao tvorca. Da li i od Proročice, zavisi kako ćemo tumačiti Smitove reči: „Ti si hulja“, kaže Proročica, a agent Smit odgovara: „Trebalo je da to znaš, mama“ (III 0.33.15).

22 Up. Hegel 1966: 38.

23 Nimalo slučajno ovde pominjemo Marksa. U već pomenutom intervjuu Lana Vačuski kaže da je njihov otac, koji je na nju i njenu sestru intelektualno izuzetno uticao, „možda više marksista nego što sam ja“. Takođe, još jednu potvrdu barem opravdanosti, a tvrdim i plodotvornosti „marksističkog“ tumačenja Matriksa dobili smo poslednjim filmom Vačauskijevih *Jupiter: Uzdizanje (Jupiter Ascending)*, (2015), koji ispod krinke dobre spejs-opere krije matriksovsku temu eksploatacije ljudi: „Ljudska bića na tvojoj planeti običan su resurs koji čeka da bude pretvoren u kapital. A ceo ovaj poduhvat tek je mali deo u ogromnoj i prekrasnoj mašini oblikovanoj tokom evolucije, namenjenoj za jedan jedini cilj. Stvaranje profita“ (oko 34. minuta drugog sata). Eksploatacija ljudskog rada, eksploatacija energije koju ljudi proizvode ili eksploatacija samog ljudskog života – razlike nema.

samopostavljeni cilj kao virusa, svet u kojem je samo jedan slobodan. Hegel bi rekao da nema ničeg opšteg u njegovom delanju koje je vođeno tim ciljem; zato na vrhuncu Smitove moći svi postaju njegove kopije.

Tačno: Smitov je cilj krajnje partikularan, namere vrlo sebične, njegov je interes ekstremno egoističan, on je „gladan“ moći i vlasti, usmeren isključivo na ostvarenje vlastite beskrajne ambicije. Smit „pripada posve bezobzirno jednom cilju“, kako bi to rekao Hegel, apsolutnoj kontroli nad oba sveta. Znači li to da je „gori“ od Nea, da je „nemoralan“, da ga treba „osuđivati“, da li bi bilo bolje da ga uopšte nije ni bilo? Ne znači i to ne samo zato što je program: „Koji školnik nije dokazivao za Aleksandra Velikoga, za Julija Cezara da su ove ljude gonile takve strasti i da su zato bili nemoralni ljudi? Iz toga odmah slijedi da je on, školnik, bolji čovjek nego oni, jer u njega nema takvih strasti, dokazujući to na taj način što ne osvaja Aziju, što ne pobjeđuje Darija, Pora“!²⁴

Okrećemo se poimanju slobode kod probuđenih. Da li Neo uistinu želi sve, kako to misli Smit? Za razliku od Smita, Neovo poimanje slobode i poimanje slobode probuđenih doživljava radikalni preobražaj tokom trilogije. I ovde se odlično vidi kako u Matriksu radi hegelovski odnos gospodara i roba. Naime, kako smo videli, početni cilj čovečanstva je uništiti gospodara, mašine, i na taj način se osloboditi. Takva pobjeda značila bi potpunu prevlast ljudi i to je ekvivalentno Smitovom „sve“, apsolutna pobjeda i apsolutna vlast nad oba sveta. Pritom, u odnosu oslobođenih ljudi i agenata u matriksu, ljudi su uvek pristajali da budu robovi jer im život bio draži od slobode.²⁵ Međutim, kod Hegela, ali i u Matriksu, *robovska* svest napreduje, zahvaljujući radu, u Matriksu zahvaljujući Neu i njegovom radu, ona se obrazovala i preobrazila, dospevši do temeljnog uvida da je sloboda bez mašina iluzija. Tokom drugog i trećeg dela o promeni u poimanju slobode praktično nismo obaveštavani, probuđeni govore o „okončanju rata“, ali šta to znači i dalje znamo samo na osnovu Morfeusovih reči iz prvog filma. Prve znake promene u poimanju slobode kod probuđenih srećemo u razgovoru Nea sa zapovednikom Hamanom na kontrolnom nivou Zajona (II 0.35.45–37.06). Reč je o prvom pominjanju očigledne međusobne zavisnosti mašina i ljudi, gospodara i robova, naime da jedni bez drugih ne mogu biti, te utoliko ideja da bi ljudi mogli isključiti mašine koje ih održavaju u životu ne znači da imaju „kontrolu“ nad njima. Filozofi imaju pojam za takav odnos: ekvivalencija. I sam je Neo to uvideo/naučio, te kasnije u ovom delu trilogije kaže Arhitekti: „Potrebni su ti ljudi da bi preživeli“ (II 1.55.27), ponavljajući tačno ono što je zapovednik Haman rekao o mašinama. To će naučiti i same mašine, kada im Neo bude potreban da bi se uništio Smit.

Tek u razgovoru već slepog Nea s, pretpostavljamo, vrhovnom veštačkom inteligencijom, saznajemo da okončanje rata implicira i opstanak probuđenih i opstanak matriksa i opstanak veštačkih inteligencija. Kada na kraju gigantomahije i bitke za Zajon dečak probuđenima saopštava „[r]at je gotov. Rat je završen“ (III 1.55.55–1.56.12) niko ne misli da to znači „pobedili smo“ ili „matriks je uništen“ ili „mašine su poražene“ ili „Neo je pobedio“ (već: „Neo je uspeo“, *osam puta* ponovljeno, da zaustavi rat). Umesto toga, „rat je završen“ na kraju trilogije za ljude znači međusobno priznanje prava na opstanak i mir s mašinama.

Zato, na kraju, sloboda za probuđene ekvivalentna je s okončanjem rata s mašinama, a ne s njihovim uništenjem i zato Neov cilj nije partikularan.

24 Hegel 1966: 37.

25 „Imam jedan savet. Kad vidiš agenta uradi ono što i mi. Beži. Beži što brže možeš“ (I 1.00.43), savetuje Neu Šifrant.

Ovakav proces „učjenja“, obrazovanja duha, napredovanja svesti o tome šta je sloboda ne srećemo kod agenta Smita. Za njega je poraz svaki ishod koji ne znači ispunjavanje onog: *ja* „hoću sve“. U gigantomahiju s Neom on ulazi kao u sukob na sve ili ništa: ili će Neo postati Smit ili će Smit biti uništen. Međutim, zato što je *dobio* tu bitku Smit je izgubio sve.

Međutim, ni splet Arhitekta-Proročica ne ostaje niti može ostati pri prvobitnom konceptu uravnoteženja matriksa.²⁶ Zahvaljujući opasnosti od Smita on takođe uvida da je cena koja mora da se plati priznanje probuđenima prava na život i priznanje prava na buđenje iz matriksa.²⁷ Da li je to bio plan od početka? Na osnovu razgovora Arhitekta i Proročice skraja trećeg dela ne stiže se utisak da jeste. Iz razgovora s Neom u drugom delu vidno je da je Arhitekta svestan problema, ali takođe i to da u tom trenutku još uvek misli da ga može staviti pod kontrolu („problem nije neočekivan, pa čak ni izvan kontrole“); sve do tog razgovora Neo se kreće u „očekivanim“ okvirima i Arhitekti ne pada na pamet da dopusti oslobađanje ljudi iz matriksa.

Zahvaljujući Agentu Smitu, svest i Nea i veštačkih inteligencija napreduje, te uviđaju da je početna dilema „ili mi ili oni“ bila lažna, da nisu probuđeni ti koji nužnim načinom ugrožavaju opstanak mašina, niti su mašine te koje nužnim načinom ugrožavaju opstanak ljudi, već, upravo suprotno, da *nužnim načinom* ili postoje i jedni i drugi ili ih uopšte nema. Spoznaju te ekvivalencije donela je opasnost zvana Agent Smit i njegovo razumevanje slobode. Smit je doveo do uvida da postoji i treća mogućnost odnosa ljudi i mašina/veštačkih inteligencija, međusobno priznanje prava na opstanak. *Bez Agentu Smita taj uvid ne bi bio moguć.*

Bilo kako bilo, smatram da je impresivno to što su, barem u okvirima ove interpretacije, sestre Vačauski svojom trilogijom uspele da odelotvore jednu tako spekulativnu ideju kakva je Hegelova ideja filozofije istorije, da učine u jednom filmu delatim Hegelovo određenje pojma svetske istorije „Svjetska povijest predstavlja razvoj svijesti duha o njegovoj slobodi i realizaciji koju je proizvela takva svijest“ (Hegel 1963: 69).

LITERATURA

Filmovi i tekstovi scenarija

Matrix, 1999, SAD, Warner Bros, The Wachowski Brothers.

Scenario: <http://www.imsdb.com/scripts/Matrix,-The.html> (pristupljeno 13. marta 2016).

Matrix Reloaded, 2003, SAD, Warner Bros, The Wachowski Brothers.

Scenario: <http://www.horrorlair.com/movies/scripts/matrixreloaded.pdf> (pristupljeno 13. marta 2016).

Matrix Revolutions, 2003, SAD, Warner Bros, The Wachowski Brothers.

Scenario: <http://www.horrorlair.com/movies/scripts/matrixrevolutions.pdf> (pristupljeno 13. marta 2016).

²⁶ Koji podrazumeva stvaranje takvog virtualnog sveta iz koga se niko nikad ne bi probudio.

²⁷ O tome nas obavestava Arhitekta, bukvalno glavom i bradom (jer samo njegovu glavu vidimo u kadru), u razgovoru s Proročicom na kraju trećeg dela: „–Šta je sa ostalima? –Sa kojim ostalima? –Sa onima koji hoće napolje. –Očigledno će biti oslobođeni“ (III 1.53.37).

Ostalo

- Grau 2005: Christopher Grau (ed.), *Philosophers explore The Matrix*, Oxford: Oxford University Press.
- Heidegger 1988: Martin Heidegger, *Bitak i vrijeme*, Zagreb: Naprijed.
- Hegel 1966: G.W.F. Hegel, *Filozofija povijesti*, Zagreb: Naprijed.
- Hegel 1982: G.W.F. Hegel, *Rani spisi*, Sarajevo: Veselin Masleša.
- Hegel 1983: G.W.F. Hegel, *Istorija filozofije*, Beograd: BIGZ.
- Hegel 1986: G.W.F. Hegel, *Fenomenologija duha*, Beograd: BIGZ.
- Irwin 2002: William Irwin (ed.), *The Matrix and Philosophy: Welcome to the Desert of the Real*, Chicago and La Salle: Open Court.
- Kangrga 1983: Milan Kangrga, *Etika ili revolucija*, Beograd: Nolit.
- Kangrga 1984: Milan Kangrga, *Praksa, vrijeme, svijet*, Beograd: Nolit.
- Kangrga 2008: Milan Kangrga, *Klasični njemački idealizam. Predavanja*, Zagreb: FF press.
- Kant 1979: Imanuel Kant, *Kritika praktičkog uma*, Beograd: BIGZ.
- Kant 1981: Imanuel Kant, *Zasnivanje metafizike morala*, Beograd: BIGZ.
- Lancelin 2003: Aude Lancelin, „Baudrillard decode 'Matrix'“, *Le Nouvel Observateur*, 19. 6. 2003, str. 126–128. Prevod intervjua na engleski: <http://gconse.blogspot.com/2011/10/jean-baudrillard-matrix-decoded.html> (13. mart 2016).
- Marks 1979: Karl Marks, *Osnovi kritike političke ekonomije*, tom drugi. Beograd: Prosveta.
- Marks 1989: Karl Marx, Friedrich Engels, *Rani radovi*, Zagreb: Naprijed.
- Milidrag 2008: Predrag Milidrag, „Učenje prirode i volja kod Dekarta“, *Theoria* 51 (2): 79–98.
- Milidrag 2011: Predrag Milidrag, „Zašto je Neo nov? Istorija filozofije i trilogija Matriks“, *Theoria* 54 (1): 69–94.
- Milidrag 2014: Predrag Milidrag, „Agent Smit – prilozi za biografiju“, *Kultura*, no. 142: 93–112.
- Niče 2007: Fridrih Niče, *Tako je govorio Zaratustra*, Beograd: Feniks libris.
- Wilber, Ken (internet), „The Many Meanings of *The Matrix*“, <http://www.kenwilber.com/blog/show/230>; transkript: <https://www.integrallife.com/integral-post/many-meanings-matrix-transcript> (pristupljeno 13. marta 2016).

NEO AND AGENT SMITH AS THE WORLD-HISTORICAL PROTAGONISTS OF THE MATRIX TRILOGY

Summary

The article interprets The Matrix film trilogy against the background of Hegel's philosophy of history. The first part analyzes the character of Neo and shows that it is impossible to apply the Kantian moral principles on the choice that is posed to Neo by the Architect; nevertheless, it is possible to apply Hegel's explanation of the role of passion in the world-historical individuals. In the second part, it is shown that the character of Agent Smith could be explained by the presence of the Hegelian world spirit that manages history; in the film it is the plexus Architect-Oracle. The third part reveals the Hegelian process of the progress of the awareness of freedom through the transformation of the concept of freedom in Neo and in the plexus Architect-Oracle. That leads to the Hegelian recognition (from the *Phenomenology of Spirit*) of the right of people to freedom.

Keywords: Matrix, Hegel, Kant, philosophy of history, Neo, Agent Smith, categorical imperative

Predrag R. Milidrag